

**A csehszlovák, valamint a cseh és a szlovák államfői
tisztség az intézményi és állami kontinuitás kontextusában
(1918–2018)**

Akadémiai doktori értekezés

Szerző:

Halász Iván

(Tézisfüzet)

Budapest

2021

Az értekezés tematikus elhelyezése és módszertani alapvetése

A köztársasági elnöki intézmény a volt Csehszlovákia területén 2018-ban ünnepelte centenáriumát. A csehszlovák állam ugyan 1992 végén megszűnt, de az első világháború után létrejött elnöki intézmény sok vonása a mai napig meghatározó a Cseh Köztársaságban, illetve Szlovákiában. A hajdanvolt csehszlovák és a jelenlegi cseh és a szlovák államfői tisztség között emiatt egyértelmű kontinuitás mutatható fel.

Az említett száz év egy jól behatárolt intézmény történetében megfelelő időbeli távlatot biztosít az elmélyült visszatekintésre és elemzésre. A visszatekintés azért is érdekes, mert a kelet- és közép-európai térség legrégebbi és egyben – a fenti bekezdésben említett megjegyzéssel – egyetlen megszakítás nélkül létező individuális köztársasági elnöki intézményéről van szó, amely viszonylagos épségben vészelte át a különböző, sokszor egymással ellentétes politikai előjelű rendszereket és rezsimeket. A többi kelet- és közép-európai állam esetében azért más volt a helyzet, mert egy részük 1945 előtt még monarchia volt, illetve azért is, mert az államszocializmus időszakában hosszabb vagy rövidebb időszakokra áttértek a kollektív államfői tisztségre. Az 1918 utáni köztársasági Ausztria pedig 1938 és 1945 között nem létezett önálló államként. Már önmagában ez a tény is erőteljes folytonossági üzenetet hordoz magában.

Az értekezés témája leginkább az államtudományok, az alkotmánytörténet és az alkotmányjog területét érinti. Az államfői tisztség kérdésköre ugyanis egyrészt elválaszthatatlan az állam- és kormányforma vizsgálatától, másrészt a jogkörei révén szorosan kötődik a tételes alkotmányjoghoz is. Az állami és jogi kontinuitás problematikája pedig nemcsak az alkotmánytörténeti vizsgálódások tárgyát képezi, hanem sok tekintetben érinti a jelenlegi állami lét és ezáltal az államtudományok alapvető kérdéseit is.

A jelen értekezés a fentiek miatt főleg a jogtörténeti és az összehasonlító elemzés módszerét alkalmazza. Ugyanakkor az adott téma nem vizsgálható meg a legfontosabb ország-ismereti, eszmetörténeti és politikátörténeti ismeretek nélkül, hiszen az egyes alkotmányjogi megoldások mindig konkrét politikai, történelmi és mentális térben születnek. Nem mellékes az egyes államfők mint az értekezés főszereplőinek az emberi habitusa és politikusi profilja sem.

A hajdanvolt Csehszlovákia, majd az abból megszületett önálló Cseh Köztársaság és Szlovákia elemzésére nemcsak a szerző nyelvi kompetenciái miatt került sor, hanem azért is, mert a

közép-európai térségben csak kevés olyan állam van, ahol ennyire mély gyökereket eresztett volna a köztársasági államforma és annak egyik legfontosabb jelképe, a köztársasági elnöki intézmény. Miként a bevezetőben már szó esett róla, a tágan értelmezett régióban tulajdonképpen csak itt beszélhetünk immár több mint száz év óta megszakítás nélküli elnöki hagyományról. Ez még akkor is igaz, ha időközben sűrűn és jelentősen váltakoztak azok az államalakulatok, amelyekhez kötődött ezen intézmény. A régi Csehszlovákia területén ugyanis a 20. században több államalakulat jött létre, de egyik sem nélkülözte az egyszemélyi államfői – köztársasági elnöki – intézményt. Ez a megállapítás egyaránt igaz az ország területén váltakozó polgári demokratikus és antidemokratikus rendszerekre. Az elnöki intézmény tehát egyaránt átvészelte az önálló Szlovák Államot, a németek megszállása alatti Cseh–Morva Protektorátust és végül az egyszemélyi államfői tisztséggel szemben meglehetősen bizalmatlan kommunista rendszert is.

Sőt, éppen az egyszemélyi köztársasági elnöki tisztség lett az a közjogi intézmény, amely az egyes sorsfordító, illetve válságos időszakokban fontos fogódnőt jelentett a lakosságnak és a politikai eliteknek egyaránt. Nemegyszer pedig az állami lét és az események békés mederben tartása szempontjából bizonyult nélkülözhetetlen intézménynek. Úgy alakult, hogy a viszontagságos 20. században többször éppen a köztársasági elnök lett a valódi vagy fiktív állami és jogi folytonosság képviselője. Ebben a minőségben pedig néha sajátos „áthidaló megoldásként” megpróbált „közvetíteni” az egymást sűrűn váltó és eltérő politikai, ideológiai és társadalmi irányultságú rendszerek és rezsimek között. Az értekezés másik nagy – az előzőhöz képest viszont inkább csak kiegészítő – témája emiatt a volt csehszlovák állam területén egymást váltó különböző államalakulatok és társadalmi-politikai rendszerek közötti folytonosság kérdése. A vizsgált időszakot jelentő 1918 és 2018 közötti száz évben ugyanis a következő formációk léteztek az érintett területen: az elsőnek nevezett polgári-demokratikus Csehszlovák Köztársaság (1918–1938), a rövidéletű és tekintélyelvű Második Köztársaság (1938–1939), ezt követően az önálló, de antidemokratikus első Szlovák Köztársaság, illetve azzal egyidejűleg a németek által megszállt Cseh–Morva Protektorátus. Ezek a formációk tartalmilag komoly diszkontinuitási elemeket mutattak fel. Továbbá meg kell említeni a második világháború alatt emigrációba szorult, területi államként inkább csak fiktív, de jogilag mégis harcoló félként elismert, végül majd győztesnek számító antifasiszta emigráns Csehszlovákiát (1939–1945), továbbá annak rövid életű újjáélesztését a második világháború közötti átmeneti koalíciós időszakban (1945–1948). Ezt a formációt váltotta fel 1948-ban a kommunista vezetésű Csehszlovákia (1948–1989), amelyen belül 1968-ban megalakult a Cseh

Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság. Ezek 1989 után ugyan elhagyták a szocialista jelzõt, de 1992 végén végleg megszűnt a csehek és a szlovákok közös államának aposztrofált, most már ismét demokratikus Csehszlovákia is, amelyet az önálló Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság követett a nemzetközi porondon. Ezek a formációk most is léteznek, mégpedig 2004-tõl kezdve az Európai Unió tagjaiként.

A téma szakirodalmi elõzményei és egyéb forrásai

Nem véletlen tehát, hogy a cseh és a szlovák államtudományi és jogi szakirodalom hagyományosan komoly figyelmet szentel az államépítés és az államjogi folytonosság kérdésének. Ennek kiváló összefoglaló bizonyítéka az a reprezentatív munka is, amelyet 2018-ban adtak közre a csehszlovák államiság centenáriuma alkalmából a prágai jogi kar kutatói *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí [A Cseh Köztársaság alkotmányos kontinuitása a csehszlovák tradícióval]* (Red.: Gerloch, Aleš – Žák Krzyžanková, Katarzyna. Aleš Čeněk, Plzeň, 2018. 715 p.) címmel. Miután a kötetben nemcsak cseh, hanem szlovák és lengyel kutatók is közreműködtek, a munka a címben jelzettnél szélesebb témát ível át, illetve vizsgál meg.

Természetesen korábban is számos tudományos munka jelent meg az államépítés és kontinuitás témakörében. Ferdinand Peroutka már a két világháború között megírta a *Budoványi státu [Államépítés]* c. négykötetes művét, amelyre azóta is sűrűn hivatkozik a szakma. A két világháború közötti években számos tanulmány látott napvilágot a korábbi osztrák és magyar jog recepciójáról, azaz átvételéről is, amelyet az 1918. évi 11. számú törvény emelt be a csehszlovák jogrendbe. A második világháború után még bonyolultabbá vált a helyzet, mert tisztázni kellett az önálló Szlovák Államban, a megszállt Cseh–Morva Protektorátusban és az antifasiszta emigrációban született csehszlovák jogi normák közötti kapcsolatot. Ez a kérdés a mai napig a frekventált témák közé tartozik a cseh állam- és jogtudományban. Fõként Jan Kuklík jogtörténész írt errõl maradandó mûveket, aki ezen kívül a polgári és szocialista jog közötti csehszlovákiai összefüggésekkel is behatóan foglalkozik. A 20. századi állami és jogi kontinuitás témakörében Václav Pavlíček alkotmányjogász és Karel Malý jogtörténész is alapvetõ jelentõségû mûveket tettek közzé.

Az államfői tisztség szintén a cseh és szlovák jogtudomány frekventált témái közé tartozik. Az egyik monografikus alapmunka, amelyre a mai napig gyakran hivatkoznak, már a két világháború közötti időszakban napvilágot látott. Ez Emil Sobota, Rudolf Křovák, Antonín Schenk és Jaroslav Vorel műve: *Československý prezident republiky [Csehszlovák köztársasági elnök]* (Orbis, Praha, 1934. 453 p.). A kötet szerzőinek egy része annak idején a köztársasági elnöki apparátusban dolgozott. Az államfői jogállással elméleti és összehasonlító kontextusban sokat foglalkozott František Weyr és Jaroslav Krejčí is (Lásd pl. Krejčí, Jaroslav: *Právní povaha podpisu presidenta republiky na zákonech [A köztársasági elnök törvény-aláírási jogának jogi jellege]*. Politeia, Praha, 1927. 75 p.). Weyr jogtudós politikusként részt vett az 1920. évi és az 1948. évi alkotmány megalkotásában, Krejčí pedig később a csehszlovák alkotmánybíróság elnöke, majd igazságügyi miniszter és protektorátusi kormányfő volt.

Az 1948 és 1989 közötti időszakban nem születtek hasonló volumenű összefoglaló és monografikus művek, ami részben azzal függött össze, hogy a köztársasági elnöki intézmény eleinte rendszeridegen elem volt a szocialista állam- és jogtudomány szemében. A csehszlovák közjogi hagyomány azonban ebben a vonatkozásban – meglepő módon – erősebbnek bizonyult. A köztársasági elnökkel foglalkozó szakirodalom reneszánsza az 1989-es rendszerváltás után kezdődött el. Ez egyaránt vonatkozik az immár egymástól eltávolodó cseh és szlovák szakirodalomra. A szerzők először megint a két világháború közötti örökséghez nyúltak vissza, azt vizsgálták meg. Történeti szempontból ide sorolható például Eva Broklová *Prezident Republiky československé. InSTITUTE a osobnost T. G. Masaryka [A Csehszlovák Köztársaság elnöke. Az intézmények és a személyiség]* (MÚ AV ČR, Praha, 2001. 143 p.) c. munkája. A rendszerváltás utáni demokratikus alkotmányozás során kialakult szlovák államfői intézményről született meg Ladislav Orosz és Katarína Šimuničová *Prezident v ústavnóm systéme Slovenskej republiky [A köztársasági elnök a Szlovák Köztársaság alkotmányos rendszerében]* (VEDA, Bratislava, 1998. 140 p.) c. monográfiája.

A téma mindkét utódállamban főleg az ezredforduló után vált különösen aktuálissá, amikor elsőként Szlovákiában, majd több mint egy évtizeddel később a Cseh Köztársaságban is bevezették a közvetlen államfőválasztást, amely – az eredeti szándékok ellenére ugyan, de többé-kevésbé objektív módon – magával hozta a köztársasági elnökök jogállásának megerősödését. Ez a tendencia a szakirodalom intenzívebb figyelmét eredményezte. Eddig két kiadást is megélt Zdeněk Koudelka műve: *Prezident republiky [Köztársasági elnök]* (Leges, Praha, 2011. 224 p.), illetve *Prezident republiky [Köztársasági elnök]* (2. vydání. Leges, Praha, 2018. 375 p.) c. munka, amely átfogó monográfia a modern cseh köztársasági elnöki

intézményről, komoly összehasonlító jogi kitekintéssel. Szlovákiában pedig 2019-ben jelent meg Radoslav Procházka *Král' otec. Od Kováča po Kisku alebo načo nám je prezident [Király atya. Kováchtól Kiskáig avagy mire kell nekünk az elnök]* (N Press, Bratislava, 2019. 191 p.) c. alkotmányjogi munkája, amely összegzi az önálló szlovák államfői intézmény addigi működését. Természetesen a témában számos további tanulmány és szakkikk jelent meg, illetve – főleg a 2018-as centenáriumra készülve – egy sor történeti és/vagy életrajzi jellegű munka is született a csehszlovák, a cseh és a szlovák köztársasági elnökökről. A jelen értekezés ezeket is felhasználta, a konkrét bibliográfiai adatok pedig a dolgozat lábjegyzeteiben találhatóak meg.

Magyar nyelven eddig kevés munka született ezekről a témákról. Mindenképpen ki kell emelni négy munkát. Az első a rendszerváltáshoz közel született, szerzője Gyönyör József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa* (Madách, Pozsony, 1993). A mű a csehszlovák állam első éveivel foglalkozik. Fontos csehszlovák jogi dokumentumokat és az azokhoz fűzött kommentárokat tartalmazza továbbá Bencsik Péter munkája: *Csehszlovákia története dokumentumokban* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2016). Bencsik Masaryk elnök politikai pályaképevel is foglalkozott. Edvard Beneš életrajzát pedig magyar nyelven legutóbb Gulyás László dolgozta fel 2017-ben. Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2008.*) Nem is olyan régen jelent meg Szarka László idevonatkozó tanulmánya is. (Szarka László: *Nemzetállami érvek és az „Új Európa”*. Tomáš Garrigue Masaryk és a csehszlovák államalapítás. *Pro Minoritate*, 2019. tavasz, 4–21.) Legszorosabban az utóbbi kötődik az itt kutatott témakörökhöz.

A téma feldolgozása során természetesen a szerző tudott támaszkodni azokra az eredeti forrásjellegű dokumentumokra is, amelyek a témában eddig napvilágot láttak. Ebben a tekintetben nagy segítségére volt a Jan Gronský prágai közjogász által összeállított négykötetes kommentált forráskiadvány, amely az 1918 és 1992 között létező Csehszlovákia legfontosabb jogi jellegű dokumentumait tartalmazza: *Dokumenty k ústavními vývoji Československa [A csehszlovák alkotmányos fejlődés dokumentumai] I-IV.* (UK – Karolinum, Praha, 2006–2008). További eredeti források (döntően jogszabályok, illetve alkotmánybíróági vagy más bírósági határozatok) a különböző gyűjteményekben találhatóak meg. A munka megírása során fontos szerepet játszottak az államfők és a hozzájuk közelálló politikusok, illetve különböző szakemberek, tisztségviselők visszaemlékezései, illetve az általuk írt publicisztikák is. A szerző számára nagy segítséget jelentettek a személyes konzultációk is azokkal az idősebb kollégákkal, akik különböző pozíciókban még részt vettek az 1960 és 2001 közötti alkotmányozási

folyamatokban vagy később az egyes vitatott alkotmányjogi kérdések értelmezésében. Itt különös köszönet illeti Jan Gronský, Václav Pavlíček, Jan Bárta, Jiří Jirásek, Věra Jirásková, valamint Lajos Mészáros és Ladislav Orosz kollégákat. Végül a szerző támaszkodni tudott azokra a médiában megjelent információkra, vitákra, publicisztikákra is, amelyek végigkísérték az alkotmányozásokat és a későbbi alkotmánymódosítási folyamatokat is. Ezek többsége jelenleg viszonylag könnyen hozzáférhető.

Az értekezés főbb hipotézisei és célkitűzései

A fent említett átfogó jellegű közjogi és alkotmánytörténeti munkák ugyan elvértve megemlítik a köztársasági elnöknek a folytonosságot szimbolizáló szerepkörét, de kifejezetten nem foglalkoznak a bevezetőben felvázolt két téma (a köztársasági elnöki intézmény története és az állami, illetve intézményi folytonosság kérdésköre) összekapcsolásával. Ebből a szempontból a jelen értekezés nemcsak a magyar, hanem a cseh és a szlovák nyelvterületen is úttörő jellegű.

Az értekezés legfőbb kiindulópontja az, hogy a köztársasági elnöki intézmény egyrészt az eleve neki tulajdonított szimbolikus jelentősége, másrészt az egyszemélyi jellege miatt kiválóan alkalmas az állami és intézményi folytonosság demonstrálására. Mégpedig nemcsak a rendes – békés – körülmények között, hanem a válságos időkben is. Sőt, igazából azokban. A cseh és a szlovák történelemben mindenképpen ilyen sorsfordító évek voltak az 1918/1919-es esztendő, majd az 1938 és 1945 közötti események, de drámai változásokra került sor 1948-ban, 1968-ban és 1989-ben is. Természetesen e szerep betöltésében nemcsak maga a jogintézmény, hanem többször a főszereplők személyisége, illetve az objektív politikai körülmények is szerepet játszottak. Ám szögezzük le, hogy az intézmény meghatározó jellege nélkül az utóbbi tényezők nem segítettek volna a válságok kezelésében.

A másik kiindulópont az, hogy a cseh és a szlovák államfői tisztségen a mai napig érezhetőek azok a közjogi megoldások és hagyományok, amelyek alapjait még az 1920-as évek legelején rakták le az akkori alkotmányozók. Tomáš Garrigue Masaryk csehszlovák államalapító elnök masszív politikai személyisége tulajdonképpen a mai napig fontos kiinduló-, illetve igazodási pont a késői cseh és a szlovák hivatali utódok számára. Ez még azokra is vonatkozik, akik deklarátívan nem ragaszkodnak a masaryki örökséghez.

A köztársasági elnöki intézmény erejét az is mutatja, hogy nemcsak a republikánus hagyományok ápolásának egyáltalán nem kedvező második világháború alatti időszakot, hanem az egyszemélyes államfői intézménnyel szemben meglehetősen szkeptikus népi-demokratikus, illetve szocialista korszakot is átvészelte. Az 1948 és 1989 közötti Csehszlovákia ebben a tekintetben egyedülálló volt a szovjet blokknak is nevezett kelet-közép-európai térségben. Igaz, ebben nemcsak a csehszlovák elnöki hagyományok ereje, hanem a pillanatnyi politikai konstelláció és érdek is megnyilvánult, de a hagyományok nélkül nem alakulhatott volna a konstelláció szükségessége sem.

Végül az értekezés annak bemutatására is vállalkozik, hogy a közvetlen államfőválasztás bevezetése anélkül is megerősíti a köztársasági elnök közjogi pozícióját, hogy azt eredetileg betervezték volna. Csehszlovákiában ugyan mindvégig közvetett módon választották az elnököt és ezt a konstrukciót egy ideig megőrizte a rendszerváltás után elfogadott cseh és szlovák alkotmány is. Később azonban mindkét országban áttértek a közvetlen államfőválasztásra – Szlovákiában 1999-ben, a Cseh Köztársaságban 2012-ben. Az azt bevezető alkotmánymódosítások nem változtattak radikálisan az elnök jogkörein, de annak reális mozgástere ennek ellenére idővel jelentősen megnövekedett.

Ebben a folyamatban nemcsak néhány kiemelkedő jelentőségű alkotmánybírószági határozat játszott fontos szerepet, hanem a széttöredezett pártstruktúra, ebből kifolyólag az egyre ingatagabb és gyengébb kormányok, valamint a politikának az utóbbi években tapasztalható prezidencializálódása is. Nem utolsó sorban az egymástól tanulási folyamat is szerephez jutott ezekben a folyamatokban. Annak ellenére, hogy a Cseh Köztársaság és Szlovákia most már több mint negyedszázada két különálló országot jelent, nemcsak a közjogi szakirodalmuk, hanem néha a gyakorló politikusaik is egymásra való tekintettel hozzák meg a döntéseket, melyek mögött sokszor a régi csehszlovák hagyományokat és politikai beidegződéseket lehet felfedezni.

A köztársasági elnöki tisztség fejlődése és a kontinuitás kérdése

Az első világháború után formálisan főleg az akkori francia mintából kiindulva megszületett csehszlovák köztársasági elnöki intézmény a mai napig meghatározó modellként szolgál a cseh és a szlovák utódállamban. Ebben a tekintetben még a közös csehszlovák állam békés szétválása

sem jelent markáns törésvonalat. Némileg meglepő, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia tagadásából megszületett Csehszlovákia államfői intézménye mindvégig magán hordozta a korábbi osztrák–magyar monarchikus közjogi hagyományok egyes nyomait. Az osztrák–magyar monarchikus hagyományok ereje az új intézmény megalapozásában azonban csak látszólag meglepő, hiszen az 1918-ban viszonylag békés és rendezett úton kikiáltott csehszlovák állam tapasztalt polgári és mérsékelt szocialista politikusainak vezetésével sokat merített a korábbi államalakulat jogi hagyományaiból. Annál is inkább, mert az első jogszabállyal – nevezetesen az 1918. évi 11. számú (receptiós, azaz átvételi) törvénnyel – automatikusan átvette a Monarchia joganyagának jelentős részét. Itt nem szabad elfelejteni, hogy az 1918. évi fordulatot levezénylő csehszlovák politikusok egyik legfontosabb célkitűzése az oroszországi típusú forradalmi káosz és az azzal járó erőszak elkerülése volt. A forradalmi mámorban úszó tömegek békés mederben tartása miatt ők is sokat beszéltek a forradalomról, de közben minden erejükkel igyekeztek megőrizni a „hétköznapi államiság” fontos elemeit. Ehhez pedig szükség volt a megszokott jogi normákra és a kipróbált bürokráciára.

1918 végén leginkább éppen az akkor létrejött legfőbb államhatalmi szervek (Nemzeti Bizottság, majd Nemzetgyűlés, illetve a köztársasági elnök) képviselték a diszkontinuitási elemet. Igazi társadalmi forradalom híján viszont a mindennapi reflexekben azok sem tudtak igazán megszabadulni a korábbi jól bevált megoldásoktól és szokásoktól, amelyek közé egyebek mellett az államfőnek kijáró kitüntetett tisztelet, a széles körű kinevezési és politikai beavatkozási jogosítványok vagy a kegyelmezési jog is tartozott. A csehszlovák, majd a cseh és a szlovák köztársasági elnökök jelképes államfői dimenziója részben emiatt is mindig nagyon erős volt. Az elnöki intézmény és az első államfő vonzó személyisége pedig az államépítési folyamat egyik pillére lett.

Hasonló volt a helyzet az 1939-ben kikiáltott önálló Szlovák Állam esetében is, amely szinte reflexszerűen sokat átvett az éppen kiátkozott csehszlovák közjogi modellből. Egyrészt azért, mert az önálló szlovák államiság kezdetén még csak halványabban jelentkeztek a nyílt diktatórikus törekvések, másrészt azért, mert jóformán a teljes új politikai elit – Jozef Tiso államfővel és pártvezérrel az élen – a csehszlovák parlamentáris viszonyok között szocializálódott. Az egész folyamatban a csehszlovák időszakból megmaradt „mély állami” struktúrák (a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a jogi szakértők stb.) is mérséklően hatottak.

A németek által 1939-ben megszállt Cseh–Morva Protektorátusban még ennél is érdekesebb volt a helyzet. Itt a hatalmilag kiüresített köztársasági elnöki tisztség fennmaradásához éppen a német megszállók ragaszkodtak, hiszen Emil Hácha csehszlovák elnök márciusi „kérésével”

próbálták meg a külföld szemében legitimálni az egyébként minden tekintetben hitszegő megszállást. De az is igaz, hogy magát a protektorátust a birodalmi vezér akaratából hozták létre. Hácha 1940-től kezdve már csak báb volt, de maga az államelnöki tisztség még a német megszállás végét is túlélte.

A csehszlovák állami kontinuitást ebben az időszakban nem a két előbb említett antidemokratikus képződmény képviselte, hanem a londoni emigrációban működő csehszlovák antifasiszta kormányzat, amelynek élén az 1938-ban jogszerűen lemondott, majd az emigrációban erről politikailag megfélemezhető és „újjaéledt” Edvard Beneš köztársasági elnök állt. Az emigráns kormány minden igyekezete a folytonosság látszatának a fenntartására irányult, ami azonban az előbbieknél fényében nem volt könnyű feladat. Az akkor felépített kontinuitási koncepció emiatt sokáig inkább fikció volt, amely igazából csak 1945-ben tudott valóra válni, akkor is sok-sok fenntartással.

Az, hogy a köztársasági elnöki intézmény túlélte az 1948-ban bekövetkezett népi demokratikus fordulatot, főleg azokkal a politikai küzdelmekkel és szövetségkeresési törekvésekkel függött össze, amelyek az 1945 és 1948 közötti koalíciós időszakot jellemezték. A hagyományosan erős és befolyásos kommunista párt akkor még a szocializmusba való átmenet sajátos csehszlovák útjára készült, annak pedig részét alkották a csehszlovák demokrácia egyes kellékei is. Egyebek mellett a többségi cseh lakosság körében még mindig népszerű Edvard Beneš elnök volt ilyen „kellék.” 1948-ban a kommunista párt ugyanis az államfői intézményt is fel akarta használni az antidemokratikus hatalmi fordulat legitimálásához.

Az 1950-es évektől kezdve a csehszlovák államjogi szakirodalomban és jogi oktatásban viszont némi szégyenkezés volt tapasztalható amiatt, hogy a követendő szovjet mintával szemben Csehszlovákiában még mindig létezett az individuális köztársasági elnöki tisztség. Magához az intézményhez azonban sem az 1960-as, sem az 1968-as alkotmányozás során nem nyúltak hozzá. Ebben valószínűleg az a triviális tény játszott szerepet, hogy 1960-ban a kommunista párt első embere, Antonín Novotný volt a köztársasági elnök.

1968-ban viszont rövid időre megerősödött az államfői intézmény a párttitkári pozícióval szemben. A reformszellemiségtől áthatott 1968-as esztendőben megszületett a két tagállamból álló csehszlovák föderáció. Rövid időre emiatt ismét felértékelődtek a háború előtti közjogi hagyományok és intézmények, köztük az államfői tisztség, amelyet éppen Ludvík Svoboda tábornok töltött be. A Varsói Szerződés hadseregeinek bevonulása után a szovjet megszállókat kiszolgáló aktuális kommunista hatalomnak szüksége volt Svoboda tekintélyére és

népszerűségére, hogy biztosítsa az események békés mederben tartását. Az államfő segítségével hidat akartak verni az 1968 augusztusa előtti reformkurzus és az augusztus utáni kollaboráns (azaz a korabeli szófordulattal élve „normalizációs”) rezsim között. A helyzet kissé hasonló volt, mint a Cseh–Morva Protektorátus és Emil Hácha idejében.

Az 1989-es demokratikus átmenet idején mintha megismétlődtek volna az 1948-ban és 1968-ban megtapasztalt dilemmák, csak hogy ezúttal a demokrácia érdekében. A kommunista párt legitimitációvesztése miatt jelentősen felértékelődtek az állami közjogi intézmények, különösen az államfői pozíció, amely éppen egyszemélyi jellege miatt fontos szerepet tölthetett be a békés átmenet garantálásában. Ehhez viszont fel kellett vállalni az 1989 előtti és utáni rendszer közötti jogfolytonosságot. Ez egyébként nem volt csehszlovák sajátosság: hasonló folyamatok, eltérő végkimenetellel, más rendszerváltó államokban is lezajlottak.

Bár a szétválás utáni cseh és szlovák államfők jogállását nem lehet egy az egyben a csehszlovák időszak átvételének tekinteni, hiszen az 1990-es évek elején mások voltak a társadalmi kihívások, politikai érdekek, illetve más volt a közjogtudomány hozzáállása is, mégis sok hasonlóság fedezhető fel a háború előtti csehszlovák és a jelenlegi cseh és szlovák elnökök jogállása között. A legnagyobb szerkezeti változás csak később következett be, amikor mindkét államban áttértek a közvetlen államfőválasztásra. Ennek ellenére alapvető vonásaiban a mostani cseh és szlovák szabályozás is sokat merít a korábbi csehszlovák közjogi hagyományokból és a politikai gyakorlatból is. Ez pedig mindkét országban meglehetősen aktivista elnököket eredményez.

Eddig főleg a köztársasági intézmény kontinuitásáról volt szó. Érdekesek azonban a kérdés strukturális aspektusai is. A köztársasági elnök ugyanis a közjogi rendszerben szinte kivételes módon egyszemélyi tényezőnek számít. A többi fontos ügyszerv – a parlament, a kormány, az alkotmánybíróság vagy más bíróságok – pedig mind testületi szervek. Az egyszemélyi elnökök a testületi szerveknél jobban és hatékonyabban alkalmasak önmagukban (azaz egyedül) is a kontinuitás szimbolizálására. Ez különösen igaz a válságos időszakokban – például akkor, amikor az államiságot megtestesítő elnök emigrációba kényszerül (Edvard Beneš 1938/1939-ben), vagy amikor kritikus helyzetekben egyedül kell döntenie (Ludvík Svoboda 1968. augusztus 21-én). Svoboda akkor megtagadta a szovjetek által követelt „forradalmi munkás-paraszt kormány” kinevezését, de egyben megtiltotta a csehszlovák hadseregnek a fegyveres ellenállást. Ezzel pedig alapot teremtett magának a szovjetekkel való tárgyalásra. Gustáv Husák, az utolsó kommunista elnök is meglehetősen önállóan járt el 1989 végén, amikor beleegyezett a hatalom átadásába és a lemondásába. Cserébe viszont

megteremtődött a szimbolikus folytonosság az 1989 előtti és utáni rendszer között, ami később fontossá vált.

A köztársasági elnök lehet tehát az a személy, aki a páratlan gyorsasággal együtt járó krízisek idején tud lépni – akár úgy, hogy meghirdeti a fegyveres ellenállást vagy éppenséggel megtorlást, de akár úgy is, hogy garantálja az események békés mederben való tartását és ezáltal a békés politikai átmenetet. Főleg az utóbbiról tanúskodik az eddigi csehszlovák, illetve a cseh és a szlovák államfők története. Természetesen a békés jelleg megőrzése akár a megszállóknak való szervezett megadást is jelentheti, de vezethet egy súlyos politikai válságnak a holtpontról való elmozdításához is.

Ehhez azonban rendszerint az is szükséges, hogy az államfői poszt betöltőjének legyen személyes tekintélye. Bizonyos esetekben az intézménynek kijáró tisztelet vagy akár a sokat szenvedett idős ember iránti előzékenység is tud segíteni. Az intézményi tisztelet kiépítése során ugyan jól jöhet a konkrét államfő vonzó személyisége (lásd Masaryk vagy Svoboda esetét), különösen a történet elején, de az államfői poszt esetében létezik hivatalos kultuszépítés is, amely főleg az intézmény monarchikus gyökereivel függ össze. Ennek a kultuszépítésnek a része az államfő székhelye, kinevezési, kitüntetési és kegyelmezési jogosítványai, esetleges vidéki látogatásai, a rendezvények feletti védnöki szerepe, a hivatalokban kifüggesztett képe, személyes ünnepeinek (születésnapok) közösségivé válása stb. Mindez abból a meghatározásból is fakad, hogy a köztársasági elnök az állam feje, tehát államfő, aki az egész országot és népet testesíti meg, ami megint csak erőteljes monarchikus vonás. Ebből a szempontból nagyon találó a két világháború közötti csehszlovák elnök jogállását alaposan feldolgozó szerzők 1934-es véleménye, mely szerint: *„A köztársasági elnök a politika világában olyan elemet képvisel, amely összekapcsolja az aktuális politikai rezsimit az elődjével és utódjaival is. Azaz az elnök az összállami politikai kontinuitás egyfajta képviselője.”* (Lásd Sobota, Emil – Vorel, Jaroslav – Křovák, Jaroslav – Schenk, Antonín: *Československý prezident republiky*. Orbis, Praha, 1934. 319. p.)

Másfelől viszont a köztársasági elnöki intézmény kiválóan alkalmas a köztársasági, azaz a republikánus értékek kidomborítására és az ilyen típusú hagyományok ápolására is. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a polgári egyenlőség gondolata, a különböző címek és rangok elutasítása, továbbá a közjó szolgálatának eszméje. A strukturális kérdések közül pedig az államfői poszt választott jellege, politikai elszámoltathatósága és ezzel együtt egyfajta társadalmi közelsége is ilyen elem. Nem véletlen, hogy a legtöbb csehszlovák, cseh és szlovák államfő esetében a hivatalos propaganda gyakran hangsúlyozta emberi mivoltukat, esetleg

plebejus származásukat vagy értelmiségi érdemeiket. A csehszlovák korszakban például talán csak a katolikus hivatalnok családjából származó Emil Hácha és a nagypolgári születésű Václav Havel esetében nem tudtak a hivatalos életrajzírók hivatkozni az elnök népi plebejus származására. Legalább öt csehszlovák államfő esetében viszont kidomborították a csúcsértelmiségi, illetve művészi dimenziójukat (Masaryk, Beneš, Hácha, Husák, Havel).

Az ily módon felfogott republikánus értékek a cseh és szlovák területeken talán részben ennek a tisztségnek köszönhetően is a 20. században mély gyökereket eresztettek, pedig a 19. századi republikánus hagyományok eredetileg itt sem voltak erősebbek, mint másutt Közép-Európában. Sőt, talán gyengébbek voltak, mint az akkori lengyel és magyar politikai gondolkodásban. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a monarchikus és a republikánus elemeket egyaránt ötvöző köztársasági elnöki intézmény erős alapokon nyugszik Csehszlovákia egykori területén, és ez valószínűleg a jövőben is így fog maradni.

Az új tudományos eredmények összegzése

A doktori értekezés a cseh és a szlovák források elemzése és a szakirodalom feldolgozása alapján megvizsgálta a köztársasági intézmény jellegét, valamint az állami és jogi, illetve politikai kontinuitás biztosításában betöltött szerepét. Ennek során arra a megállapításra jutott, hogy magában a köztársasági elnöki intézményben a cseh és a szlovák területeken sokkal több a folytonossági elem, mint a diszkontinuitás. Ebben valószínűleg azok a szilárd jogi-politikai alapok játszanak meghatározó szerepet, amelyekre az államalapító atyák annak idején helyezték ezt a tisztséget. Nem szabad megfedkezni az államalapító köztársasági elnök jelentős politikai személyiségéről sem. Masaryk a mai napig fontos viszonyítási pont a cseheknel, de kisebb mértékben a szlovákoknál is.

Továbbá az intézmény szerkezeti jellege (monokratikus mandátum) is kiválóan alkalmas lehet a kontinuitási törekvések kifejezésére. A közvetlen választás által biztosított nagyobb legitimitás, valamint a modern korra eleve jellemző prezidencializálódás és perszonifikált mediális politizálás jelenleg mintha az alkotmányozáskor eredetileg tervezettől eltérő irányba terelné a cseh és a szlovák államfői konstrukciót. Igaz, ebben a folyamatban a többi hatalmi szerv belső problémái és ingadozásai is szerephez jutnak.

Az elvi monarchizmus mélyebb gyökereinek a hiánya is segít ebben a folyamatban, bár a „mindennapi monarchizmus” sok eleme a mai napig felfedezhető a cseh és a szlovák államfői tisztség működésében. Ezt a dimenziót erősítik külön az elnöki zászlók, a díszőrségek, a bevonulási dallamok és nem utolsósorban maga a beiktatási ünnepség is, amely már-már egy koronázásra kezd hasonlítani. Sokáig a nagyon széleskörű kegyelmezési jogkör is ezt a tendenciát erősítette. Ugyanakkor a republikánus eszmék mély gyökereket eresztettek az egykori Csehszlovákia területén. Erről nemcsak a két világháború közötti, illetve az 1989 utáni demokratikus időszak tanúskodik, hanem a második világháború alatti tekintélyelvű periódus is, amikor egyik vizsgált országban sem merült fel a monarchia restaurálásának a gondolata. A republikánus éthosz erősítésében viszont nélkülözhetetlen szerepet játszik az államfői tisztség és az azt betöltő elnök konkrét személyisége is. A köztársasági elnöki tisztség tehát különleges helyet foglal el a legfőbb közjogi szervek rendszerében. Ez főleg az intézmény erősen individuális és perszonalizált jellegével függ össze. Éppen emiatt a válságos időszakokban általában fontossá válik, hogy ki tölti be ezt a tisztséget. Ezzel függ össze az a szerep is, amelyet az államfő rendszerint az állami és jogi kontinuitás szimbolizálásában, az egyes korszakok és rendszerek közötti hidak megteremtésében játszik. Az individuális jelleggel hozható kapcsolatba viszont azon esetlegesség is, amely néha észlelhető ebben a szimbolizálási folyamatban. A korábbi csehszlovák, majd az azt követő cseh és a szlovák fejlődés számos példát biztosít ezen megállapítások alátámasztására.

Az értekezésben vizsgált csehszlovák, illetve cseh és szlovák fejlődés példája alapján jól kimutatható az is, hogy milyen erős tud lenni a jogi és intézményi kontinuitás még a meglehetősen különböző, néha egyenesen ellenkező előjelű rendszereken és rezsimeken át. Nem szabad elfelejteni, hogy Közép-Európában a 20. század ebből a szempontból nagyon mozgalmas időszak volt. A csehszlovák területeken pedig az előző évszázadban több eltérő jellegű államalakulat és politikai rezsím létezett, ami a kiválasztott példát alkalmassá teszi az állami folytonossági és diszkontinuitási problémák vizsgálatára. Természetesen ezeknek is sok vetülete, illetve dimenziója létezik, a jelen értekezés emiatt főleg a közjogi és intézményi aspektusokra próbált koncentrálni.

Az értekezés témakörében írt szerzői közlemények

Halász Iván: A lengyel elnöki hatalom jelképei és a politikai-állami kontinuitás kérdése. In: *Ordo et Connexio Idearum. Ünnepi tanulmányok Takács Péter 65. születésnapjára*. Szerk.: Szigeti Péter. Gondolat – SZE DF ÁJK, Budapest – Győr, 2020. 77-86.

Halász Iván: Az első Csehszlovák Köztársaság és a második Lengyel Köztársaság születése az első közjogi dokumentumok tükrében (1918-1919). *Állam- és Jogtudomány*, LX. évf. 2019. 3. szám. 32-58.

Halász Iván: A cseh és szlovák köztársasági elnöki intézmény szimbolikus elemei. In: *Ünnepi tanulmánykötet a 65 éves Tózsza István tiszteletére*. Szerk.: Budai Balázs Benjámín. Panem Kiadó, Budapest, 2019. 77-87.

Halász Iván: Az állam szerkezeti felépítése, illetve az állam- és a kormányforma. In: *Az állam szervezete*. Szerk.: Téglási András. Dialóg Campus, Budapest, 2018. 27-45.

Halász Iván – Takács Albert: A magyar közhatalmi rendszer jellemzői. Az állam- és kormányforma kérdése, az államszerkezeti felépítés és a hatalommegosztás Magyarországon. In: *Az állam szervezete*. Szerk.: Téglási András. Dialóg Campus, Budapest, 2018. 47-60.

Halász Iván: Az első Csehszlovák Köztársaság létrejötte és az osztrák-magyar közjogi hagyományok továbbélése (különös tekintettel a bíróságokra). In: *Ünnepi kötet a 65. éves Kiss György tiszteletére*. Szerk.: Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán. Dialóg Campus, Budapest, 2018.

Halász Iván – Illés Pál Attila – Mészáros Andor: *Visegrádi kézikönyv*. Szent Adalbert Kelet- és Közép-Európa Kutatásokért Alapítvány, Esztergom, 2017. 405 p.

Halász Iván: *Államfő, parlament, kormány. Az államszervezet fejlődése a visegrádi országokban 1989 után*. Lucidus, Budapest, 2014. 370 p.

Halász Iván: *A közép-európai alkotmányok születése és identitása (1989-2012)*. NKE, Budapest, 2014. 237 p.

Halász Iván: Az államforma kérdése és az államfők típusai. In: *Összehasonlító alkotmányjog*. Szerk.: Bende Zsófia – Halász Iván. NKE KTK, Budapest, 2014. 57-76.

Halász Iván: A köztársasági elnök. In: *Államtan és a magyar állam szervezete*. Szerk.: Patyi András – Téglási András. NKE, Budapest, 2013. 95-111.

Halász Ivan: Ústavné postavenie a spôsob voľby maďarského prezidenta republiky. In: *Ústavní postavení prezidenta republiky a způsob jeho volby. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 4/2011*. UK v Praze – Nakl. Karolinum, 2012. 129-138.

Halász Iván – Popławska, Ewa: Prawo wyborcze na urząd prezydenta na Węgrzech. In: *Prawo wyborcze na urząd prezydenta w państwach europejskich*. Eds.: Grabowska, Sabina – Grabowski, Radosław. Oficyna – Wolters Kluwer Polska. Warszawa, 2007. 282-290.

Halász Iván: Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában. *Limes*, 2005/5. 85–101.